

DOI 10.4467/25439561KSR.23.002.18979

JÓZEF KUFFEL <https://orcid.org/0000-0001-8223-6209>

Uniwersytet Jagielloński

Kraków

LITERATURA W KRĘGU WPŁYWU HEZYCHAZMU:
WAŁAAM W PROZIE NIKOŁAJA LESKOWA
I IWANA SZMIEŁOWA

LITERATURE
IN THE CIRCLE OF INFLUENCE OF HESYCHASM:
VALAAM IN PROSE OF NIKOLAI LESKOV
AND IVAN SHMIELYOV

Streszczenie

Materiał do badań stanowiła proza wybitnego przedstawiciela literatury „pierwszej fali” emigracji rosyjskiej po rewolucji 1917 r., Iwana Szmielowa, oraz wybrane teksty Nikołaja Leskowa. Emigracyjny autor reprezentuje neorealistyczny nurt w prozie początku XX w., nawiązujący do klasyki dziewiętnastowiecznej literatury rosyjskiej. Traumatyczne przeżycia związane z rewolucją i wojną domową stały się dla niego, jak zresztą dla całego pokolenia rosyjskich emigrantów, punktem zwrotnym w przewartościowaniu światopoglądowym, prowadzącym do odrodzenia religijnego. W konsekwencji stał się kontynuatorem prawosławnej tradycji w literaturze, której wyrazicielem był N. Leskow. Pomimo odmienności dyskursów patrystyki i literatury pięknej zawarta w tytule artykułu hipoteza, że rozpatrywany artysta słowa – zarówno w aspekcie światopoglądowym, jak i literackim – znalazł się w kręgu wpływu hezychazmu (*starcostwa*), uzyskuje potwierdzenie.

Abstract

The prose of a prominent literary representative of the “first wave” of Russian emigration after the 1917 revolution Ivan Shmielyov and selected texts by Nikolai Leskov were used

as the material for the study. The émigré author represents the neorealistic trend in the prose of the early 20th century, referring to the classics of 19th century Russian literature. The traumatic experiences of the revolution and the civil war became for him, as for the entire generation of Russian émigrés, a turning point in reevaluating their worldview, leading to a religious revival. Consequently, the author became a continuator of the Orthodox tradition in literature, whose exponent was N. Leskov. Despite the differences between the discourses of patristics and belles-lettres, the hypothesis stipulated in the title of the article that the considered word artist - both in terms of worldview and literature - was under the influence of hesychasm (elderhood), is confirmed.

Słowa kluczowe: hesychazm, starzec, monaster wałaamski, literatura rosyjskiej emigracji, neorealizm

Keywords: Hesychasm, elder (*staretz*), The Valaam Monastery, Russian émigré literature, neorealism

Uwagi wstępne

Hezychia, *hezichasta*, *hezichazm* należą do pojęć stosowanych przy opisie kluczowego doświadczenia duchowego w obrębie prawosławnej Tradycji¹. Wśród jej niekwestionowanych wyrazicieli dominuje przeświadczenie o uniwersalnym dla prawosławia charakterze doświadczenia hezychastycznego, określającego nie tylko formę modlitwy, lecz przede wszystkim długotrwały, holistyczny proces duchowy, którego ostatecznym celem jest zbawienie, utożsamiane z *theosis* (ros. *обожение*) lub świętością. Ów uniwersalizm, konsekwentnie akcentowany w hermeneutyce wschodniosłowiańskiej patrystyki, potwierdzają współcześni badacze, zwłaszcza utożsamiający się z prawosławiem (np. archimandryta Kiprian Kern, Sergiusz Choruży). Wyrażona w tytule artykułu hipoteza badawcza, w której zestawiono dwa obszary tradycyjnie rozgraniczane i stosujące odmienne dyskursy, wymagałaby na wstępie wszechstronnego namysłu nad stopniem nieprzenikalności owej granicy rozdzielającej hezychazm (rzeczywistość przebóstwioną) i kulturę (twórczość człowieka), który ze względu na ograniczoną objętość artykułu zostanie odłożony na inną okazję.

Z tych samych powodów w analizie tekstów w zasadzie nie zostanie ujęty obraz Wałaamu i jego mieszkańców. Celem będzie raczej pokazanie pewnych odniesień do doświadczenia duchowego prawosławia – czy to poprzez indywidualne poszukiwania i transformacje bohaterów, czy też postaci, epizody historyczno-biograficzne, tytuły utworów kierujące uwagę w stronę hezychazmu.

---

¹ Objasnienie pojęć – zob. J. Kuffel, *Hezychazm Rusi Moskiewskiej. Metoda interpretacji na podstawie wybranych zabytków literatury przekładowej i oryginalnej*, Kraków, Promo, 2013, ss. 47–48.

Wyjaśnienia wymaga jeszcze zawartość semantyczna terminu *Tradycja* (ros. *Предание*). Pisana z wielkiej litery, jest tym samym doświadczeniem duchowym, które objaśnia hermeneutyka hezychazmu, realnie obecnym i wyrażanym w Ewangeli, prawosławnej liturgii, patrystyce – przeżywanym jednocześnie w sposób identyczny indywidualnie i we wspólnocie – od czasu Wcielenia Syna Bożego i na przestrzeni wieków w Kościele.

Walaam w wybranych opowieściach N. Leskowa

Iwan Bunin w kwietniu 1919 r. w zrewoltowanej Odessie winą za katastrofę 1917 r. w dużej mierze obarczał literaturę XIX w.² W podobnym duchu wypowiada się przedstawiciel młodszego pokolenia Iwan Sołoniewicz³. W artykule wprowadzającym do publikacji trzech dzieł Iwana Szmielowa, plasujących się w nurcie realizmu duchowego⁴: *Rok Pański* (*Лето Господне*), *Pielgrzymka* (*Богомолье*) i *Stary Walaam* (*Старый Валаам*), o. Gennadij Biełowołow kontynuuje myśl obu ideowych wyrazicieli pierwszej fali emigracji:

Иван Солоневич сделал горький упрек русской литературе в том, что она просмотрела Россию. [...]

Как это ни печально, но из русской литературы мы не узнаем православной России, не узнаем ее сокровенных молитв, ее «жизни во Христе», ее духовных подвигов, ее праведников. Русская литература не стала выразительницей религиозного идеала России⁵.

Jak widzimy, owo „przegapienie Rosji” w literaturze dotyczy przede wszystkim ideału religijnego, czyli prawosławia, które tradycyjnie stanowiło najważniejszy element narodowej tożsamości oraz idei państwowej Rusi i Rosji. Dlatego z tego uogólnionego sądu zostali wyłączeni pisarze, którzy ten ideał kultywują: Dostojewski, późny Gogol, Leskow, Aksakow⁶. Do tego grona dołączą w XX w. pisarze emigracyjni, którzy odkryli i wyrazili w swojej twórczości ów prawosławny ideał Rosji: Iwan Szmielow i Borys Zajcew, autorzy m.in. szkiców wspomnieniowych

² Zob. И. Бунин, *Окаянные дни*, Тула, Приокское книжное изд., 1992, s. 74.

³ Zob. И. Солоневич, *Народная монархия*, [w:] <http://projectrussia.orthodoxy.ru/PR/nm.php> [dostęp: 19.05.2023].

⁴ Zob. М. Сидор, *Rosja i jej duchowość. Proza „pierwszej fali” emigracji rosyjskiej*, Lublin, Wyd. KUL, 2009, s. 46.

⁵ Г. Белолов, *Благословение старца Варнавы*, [w:] И. Шмелев, *Лето Господне. Избранные произведения*, Москва–Санкт-Петербург, Лествица-Диоптра, 1998, ss. 9–10.

⁶ Możemy domniemywać, że mowa jest o ojcu słowianofila Iwana Aksakowa – Sergiejju, autorze m.in. trylogii o charakterze autobiograficznym: *Kronika rodzinna* (*Семейная хроника*), *Wspomnienia* (*Воспоминания*), *Lata dziecięce Bagrowa-wnuka* (*Детские годы Багрова-внука*).

o Walaamie. Nie przypadkiem wśród odosobnionych głosów odstających od literackiego chóru Rosji XIX w. znalazł się Nikołaj Leskow, w jego prozie bowiem Walaam odgrywa znaczącą rolę. Trzech autorów piszących o Walaamie łączy podobne, pozytywne widzenie rosyjskiego ludu, z którego wywodzą się tamtejsi mnisi – święci starcy, *schimnicy*. Bohaterowie z ludu, których opisuje Leskow, to ludzie sprawiedliwi w biblijnym znaczeniu, o cechach heroicznym (ros. *праведники*), niektórzy z nich – po licznych perypetiach życiowych – osiadają na wyspach Walaamu. M. Dunajew w odnajdywaniu w świecie i odzwierciedlaniu w obrazach literackich owego typu świętości rozpoznaje jedną z centralnych linii twórczości Leskova – pisarza, który, zdaniem badacza, od obecności tego fenomenu uzależnia trwałość i jakość życia na ziemi⁷.

Napisane pod wrażeniem rzeczywistej pielgrzymki na Walaam (w czerwcu 1872 r.) *Wyspy mnichów na jeziorze Ładoga (Монашеские острова на Ладожском озере)*⁸, łączące w sobie elementy satyryczno-groteskowe z powagą czy wręcz patosem uczuć religijno-patriotycznych, opublikowane zostały w cyklu ukazującym się w petersburskiej gazecie „Русский мир” (pomiędzy 8 sierpnia i 19 września 1873 r.). Owe krytyczne zapiski, obejmujące etap samej tylko podróży z Petersburga na archipelag, wraz z relacją z pobytu na wyspie Koniewiec, były świadomym, dokumentalno-publicystycznym wprowadzeniem do pierwszego wydania – w kolejnych jesiennych numerach tejże gazety (pomiędzy 15 października i 28 listopada) – najważniejszej chyba opowieści Leskova *Wędrowiec urzeczony (Очарованный странник)*, poświęconej poszukiwaniom duchowym i przemianie głównego bohatera w religijnym znaczeniu⁹. Mianowicie Iwan Flagin, w *riasoforze* Izmael,

был простодушный, добрый русский богатырь, напоминающий Илью Муромца в прекрасной картине Верещагина и в поэме графа А.К. Толстого. Казалось, что ему бы не в ярске ходить, а сидеть бы ему на «чубаром» да ездить в лаптишках по лесу и лениво нюхать, как «смолой и земляникой пахнет темный бор»¹⁰,

a kamerdyner Pawlin, później *schimnich* w skicie św. Jana Chrzciciela na Walaamie, w życiu świeckim – wobec niewiernej żony, Luby – potrafił okazać

⁷ Zob. М. Дунаев, *Православие и русская литература*, t. 3, rozdz. 12, *Николай Семёнович Лесков (1831–1895)*, [w:] <https://azbyka.ru/fiction/pravoslavie-i-russkaya-literatura-tom-iii-chast-4-dunaev/10/> [dostęp: 10.09.2023].

⁸ Zob. Н. Лесков, *Монашеские острова на Ладожском озере*, [w:] <https://audiostories.ru/skazki/nickolay-leskov-monasheskie-ostrova-na-ladojskom-ozere> [dostęp: 12.09.2023].

⁹ Zob. Т.Б. Ильинская, *Художественная тональность путевых заметок Н.С. Лескова «Монашеские острова на Ладожском озере»: от комического к религиозному*, „Два века русской классики”, 2020, t. 2, nr 2, ss. 228–243, [w:] https://rusklassika.ru/images/2020-2/8_.pdf [dostęp: 12.09.2023]; *150 лет назад писатель Н.С. Лесков посетил Валаам*, [w:] <https://valaam.ru/publishing/788827/> [dostęp: 12.09.2023].

¹⁰ Н. Лесков, *Очарованный странник*, [w:] idem, *Повести и рассказы*, Москва, Государственное Изд. художественной литературы, 1959, s. 81.

чувство какой-то совершенно особенной, прямо, можно сказать, неземной любви – и притом любви самой заботливой и самоотреченной, но строгой¹¹.

Obaj pochodzą z chłopów pańszczyźnianych, jednak dzięki zaradności, rozważności i wierności w powierzonych im zadaniach zdołali uzyskać wolność. Kierują się zasadami i przewyższają moralnie otoczenie, a przy tym są gotowi siebie składać w ofierze za tych, których kochają. Tą ofiarną miłością Pawlin prowadzi siebie i żonę do duchowej przemiany. Następnie oboje wstępują do monasterów – on na Walaamie, a Luba pod Kijowem, gdzie jako *schimnica* Ludmiła pozostawia po sobie pamięć „anioła łagodności i miłosierdzia”¹².

Dla bohaterów Leskowa Walaam jawi się jako „ostatnia przystań w tym życiu”¹³. Zasadniczo jednak fabuła opowieści rozgrywa się poza monasterem. Bohater z ludu wystawiony zostaje na wiele prób, niebezpieczeństw i pokus, lecz – podobnie jak przywołany *heros* staroruskich bylin – wychodzi zwycięsko z wszystkich opresji i odnosi ostatecznie zwycięstwo duchowe, docierając szczęśliwie do brzegów walaamskiego archipelagu, nazywanego „rosyjskim Athosem”¹⁴.

Pawlin dołącza do pustelników najbardziej surowego ze skitów Walaamu, położonego na wyspie Serniczanie, by tam umrzeć ostatecznie dla świata:

Здесь живут пустынноики, для которых суровость общей валаамской жизни кажется недостаточною: они удаляются в Предтеченский скит, где начальство обители бережет их покой от всякого нашествия мирского человека. Здесь теплят свои лампы люди, умершие миру, но неустанно молящиеся за мир: здесь вечный пост, молчание и молитва¹⁵.

Flagin, *riasoforny* mnich Izmael, przebywający w odosobnieniu na Walaamie, w modlitwie o dar dobrego ducha, zanoszonej za radą starca, doznaje – pod wpływem lektury św. Teofana Затворника – eschatologicznych przeczuć. Otrzymuje dar łez i stale w trosce o ojczyznę zanoszi płacz do Boga. Błaga też wszystkich braci przechodzących obok jego „jamy pokajania” o modlitwę:

я исполнился страха за народ свой русский и начал молиться и всех других, кто ко мне к яме придет, стал со слезами увещевать, молитесь, мол, о покорении под нозе царя нашего всякого врага и супостата, ибо близ есть всегубительство¹⁶.

Ostatecznie z błogosławieństwem ihumena opuszcza monaster i udaje się na pielgrzymkę do relikwii sołowieckich świętych, Zosimy i Sawwatija, przeczuwając

---

¹¹ Idem, *Павлин*, [w:] idem, *Повести и рассказы*, op. cit., s. 267.

¹² Zob. *ibidem*, s. 268.

¹³ Zob. Н. Лесков, *Очарованный странник*, op. cit., s. 195.

¹⁴ Zob. idem, *Павлин*, op. cit., s. 204.

¹⁵ *Ibidem*, s. 205.

¹⁶ Н. Лесков, *Очарованный странник*, op. cit., ss. 201–202.

bliską śmierć. Duch proroczy, którego sobie wymodlił, każe mu szykować się do wojny i odczuwa w sobie wielkie pragnienie oddania życia za swój lud¹⁷. W perspektywie katastrofy 1917 r., poprzedzonej pierwszą wojną światową, eschatologiczne przeczucia i towarzysząca im modlitwa „urzeczonego pielgrzyma” z Wałaamu za cara i Rosję zdają się mieć głęboko proroczą wymowę, chociaż – w odróżnieniu od takiego kierunku interpretacji w odniesieniu do autora *Biesów* – krytyka raczej pomija ten aspekt w prozie Leskowa.

Do tematyki wałaamskiej powróci pisarz po kilkunastu latach w opublikowanym w czasopiśmie „Новь” (1885, nr 12) – w ramach zbioru *Opowiadania à propos (Рассказы кстату)* – opowiadaniu *Tajemnicze znaki (Таинственные предвестия)*. Jakkolwiek utwór ma zasadniczo wydźwięk humorystyczno-satyryczny, a opowiedziana historia dotyczy epoki Nikołaja I, niemniej jednak dla naszego tematu nie jest tak zupełnie obojętny. Oprócz geograficzno-krajoznawczych informacji dotyczących archipelagu i monasteru znajdziemy tu również nawiązania do pielgrzymki na Wałaam cara Aleksandra I (latem 1819 r.)¹⁸, wątku obecnego również w przywoływanych poniżej szkicach I. Szmielowa. Natomiast fakt pojawiania się postaci ważnych dla hezychazmu, takich jak metropolita Filaret (Drozdow) czy bp Ignacy Branczaninow¹⁹, oraz imiona założycieli wałaamskiego monasteru, świętych Germana i Sergija, pośrednio kierują uwagę w stronę rozpatrywanej Tradycji duchowej. W innych utworach także pojawiają się postaci z kręgu dawnych i współczesnych hezychastów: święci Sergij z Radoneża oraz Zosima i Sawwatij Sołowieccy, metropolita Filaret (Drozdow) i bp Teofan Zatwornik – w opowieści *Wędrowiec urzeczoney*, św. Jan Klimak, św. Arsenij Koniewski, ihumen Damskin (Kononow) – w szkicach *Wyspy mnichów na jeziorze Ładoga*. Natomiast szczególne zainteresowanie skitami i *schimnichami* oraz powtarzająca się w wałaamskich tekstach Leskowa peryfrazja „Athos Północy” jednoznacznie kierują wzrok ku historycznemu centrum hezychazmu.

Wałaam w życiu i prozie Iwana Szmielowa

Nostalgiczne wspomnienia *Stary Wałaam* zostały napisane w konwencji relacji z podróży, odbywanej z nowo poślubioną Olgą Ochterlony, której Szmielow zawdzięcza zarówno powrót do wiary ojców, jak i ostateczne odnalezienie powołania

¹⁷ Zob. Н. Лесков, *Очарованный странник*, op. cit., ss. 202–203.

¹⁸ Zob. idem, *Таинственные предвестия*, [w:] *Полное собрание сочинений Н.С. Лескова*, t. 7, Санкт-Петербург, Изд. А.Ф. Маркса, 1897, ss. 484–489.

¹⁹ Zob. ibidem, ss. 490–491, 503–504, 508–509.

pisarza²⁰. Pierwsze paryskie wydanie z 1936 r. zbiegło się w czasie ze śmiercią wiernej towarzyszką życia, obfitującego w nieszczęścia osobiste i całego narodu. Obraz „Athosu Północy” określa całą przestrzeń utworu, w którym autor prezentuje efekt przeżytych doświadczeń w postaci pogłębionej świadomości pielgrzymy narratora – mamy prawo utożsamiać go z samym Szmielowem. Fabuła dotyczy pielgrzymki, którą na prośbę Olgi odbyli w 1895 r. – Iwan był wówczas niespełna dwudziestodwuletnim studentem prawa Uniwersytetu Moskiewskiego. W konsekwencji w 1897 r. ukazała się pierwsza książka Szmielowa *Na skałach Walaamu* (*На скалах Валаама* – tytuł, zmieniony przez cenzurę, pierwotnie miał brzmieć: *За гранью мира*). Pomimo propozycji jej wznowienia w Rosji jeszcze przed pierwszą wojną światową autor nie zdecydował się na drugie wydanie, dość krytycznie oceniając wartość artystyczną swojego literackiego debiutu. Później na emigracji to pierwsze wydanie okazało się nieosiągalne aż do czasu, gdy pod koniec lata 1935 r. Borys Zajcew wraz z żoną Wierą odwiedzili fiński wówczas Walaam i powrócili do Paryża z egzemplarzem z biblioteki monasteru²¹. Wtedy to Szmielow – bogatszy o czterdzieści lat życiowych doświadczeń i przewartościowań – mógł w oparciu o dawne obrazy odbyć ponownie duchową pielgrzymkę na Walaam, który pozostawał wciąż żywym skrawkiem dawnej, prawosławnej Rosji, czasowo poza zasięgiem władzy sowieckiej. Dzięki połączeniu dwóch wizji – percepcji świata beztroskiego, pełnego optymizmu studenta, w pierwszych tygodniach małżeństwa, o krytycznym, czerpanym głównie z książek nastawieniu do religii, oraz człowieka wypróbowanego na podobieństwo biblijnego Hioba, który w Bogu i Cerkwi odnalazł sens i ukojenie – czytelnik staje się świadkiem *metanoi* dokonującej się w narratorze w rozciągniętym na cztery dziesięciolecia procesie duchowym.

Szczególnie wymowna jest scena na walaamskim cmentarzu, widziana równocześnie oczami dwudziestodwulatka i sześćdziesięciodwuletniego pisarza, odsłaniająca społeczne znaczenie starców hezychastów:

Вот, вдоль дорожки, под тенистыми кленами и липами лежат голые каменные плиты. Все одинаковые – как и те, что лежат под ними. Это могилы схимников, обитателей дубрей валаамских, скитов, пустынек. Одиннадцать их покоится, молитвенников, подвижников, молчанников. Самому старшему 95 лет. Я знаю, что все эти подвижники отдали свои жизни на служение «идее», что все они люди могучей воли, но непонятно мне, юному студенту, зачем оставили они жизнь и близких, ушли в леса.

²⁰ Zob. И. Шмелев, *Старый Валаам*, [w:] idem, *Лето Господне. Избранные произведения*, Москва–Санкт-Петербург, Лествица-Диоптра, 1998, ss. 752–753.

²¹ Zob. listy pisane przez B. Zajcewa 16 i 27 sierpnia 1935 r. z Finlandii do I. Szmielowa: Б. Зайцев, *Собрание сочинений*, t. 11 (dod.), *Письма 1923–1971 гг. Письма. Статьи. Воспоминания современников*, Москва, Русская книга, 2001, ss. 91–92.

И что же от них осталось! Только надгробные плиты да «жития». Я говорю монаху. Он вздыхает.

[...] А вы говорите – зачем из мира уходить! Для подвига, для утешения, он уж выше мира обретается, подвижник-то, души ведает... как можно! Поглядите, как к нашим схимонахом влекутся – для чего такое. Нет, недаром они на подвиге стояли. Поживите – узнаете.

Пожил я – узнал, многое узнал. И как бы хотел теперь, через десятки лет с того августовского утра, найти крепко на подвиге стоящего, отрешившегося от всего земного, – благословиться. Где Россия, творившая святых *старцев*, духовников народных? Есть ли они теперь, на новом Валааме?²².

Inny fragment tegoż utworu dotyczy dalszych losów wałaaamskiego *posłuszника* Georgija, który Szmielowa i jego żonę nieco szokował zbyt świeckim sposobem bycia w obecności trzech dziewcząt z Sankt Petersburga podczas wspólnej podróży na statku „Walaam”. W liście od jednego z czytelników książki *Na skałach Walaamu*, który autor po 40 latach od jej publikacji otrzymał za granicą, zawarta była informacja, że ów lekkomyślny, młody człowiek, usiłujący niegdyś imponować swoim śpiewem płci pięknej, ostatecznie został mnichem, a następnie przyjął *schimę* i prowadzi surową ascezę w jednym z wałaaamskich skitów. Sytuacja ta inspirowała dojrzałego Szmielowa do rozważań o procesie duchowym, w którym dokonuje się przemiana człowieka²³.

Kilka dni spędzonych na Walaamie – w okresie pomiędzy patronalnym świętem Przemienienia Pańskiego i Zaśnięciem Przenajświętszej Bogarodzicy – przybliżyły początkującego pisarza do otwarcia się na „tajemnicę życia”, której, uformowany w duchu liberalno-pozytywistycznym, nie brał pod uwagę²⁴.

Dla rozpoznania własnego powołania jako pisarza Walaam odegrał w życiu Szmielowa rolę pierwszoplanową. W trakcie spotkania przy kapliczce w kniejach wyspy z pielgrzymem spod Woroneża, który – jak ów rosyjski *strannik*²⁵ – po śmierci żony wyruszył pielgrzymować po świętych miejscach *Matuszki Rosji*, oczarowany moskwianin w zadumie obserwował klucz odlatujących żurawi. Późniejszy, cieszący się zasłużonym uznaniem nie tylko wśród emigracji rosyjskiej, pisarz nie mógł wówczas przypuszczać, że tamten niepozorny epizod posieje w sercu nostalgię, która w podobnej sytuacji – po dziesięciu latach – zrodzi pragnienie zdolne w jednej chwili zburzyć dotychczasową stabilną egzystencję jego i żony i określić ich całe dalsze życie²⁶.

²² И. Шмелев, *Старый Валаам*, op. cit., ss. 697–700.

²³ Zob. *ibidem*, s. 723.

²⁴ Zob. *ibidem*, s. 740.

²⁵ Zob. *Откровенные рассказы странника духовному своему отцу*, Paris, YMCA-Press, 1948.

²⁶ Zob. И. Шмелев, *Старый Валаам*, op. cit., ss. 749–753.

Walaam związał ze sobą I. Szmielowa na zawsze. Wyznaczył jego życiową drogę. Odrodził w nim wiarę ojców, przygaszoną świecką nauką. Położył najtrwalszy fundament pod misterium małżeństwa. Pomógł podjąć ryzyko powołania pisarza, przyjmując śmierć jedynego syna i los wygnańca. Autor *Starego Walaamu* przeżył dwie wojny światowe i śmierć żony (w roku paryskiego wydania wspomnień z ich pielgrzymki na początku wspólnej drogi życiowej). Monaster – przestrzeń spotkania Nieba i Ziemi – stał się dla niego „granicą świata”, przez którą zmierza się do prawdziwej ojczyzny, a jej symbolem była Święta Ruś, ku niej wiodła pisarza nostalgia, kreując piękne obrazy literatury.

Po śmierci Olgi Szmielow pielgrzymował do rosyjskich centrów monastycznych: monasteru pskowsko-pieczorskiego w Estonii i dwukrotnie na Podkarpacką Ruś – do monasteru św. Hioba Poczajowskiego w Ladomirovej na terenie dzisiejszej Słowacji. Swoje *Drogi niebiańskie (Пути небесные)* – w życiu i literaturze – pragnął zakończyć w monasterze. Po wojnie otrzymał propozycję przeniesienia się do monasteru Przenajświętszej Trójcy w Jordanville, jednakże problemy z uzyskaniem amerykańskiej wizy udaremniły wyjazd do duchowego centrum Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej za granicą. Ostatecznie został zaproszony do zamieszkania w celi żeńskiego monasteru Bussy-en-Othe w Burgundii. Dzień wyjazdu, 24 czerwca 1950 r., okazał się ostatnim w życiu autora *Roku Pańskiego*. Zmarł w piękny wieczór rozpoczynającego się lata – na rękach ihumenii Teodozji, z którą na kilka chwil przed śmiercią prowadził rozmowę duchową – w celi z widokiem na monasterski ogród, ze ścianą lasu w tle, przy zachodzącym słońcu i muzyce cerkiewnych dzwonów²⁷.

Postscriptum

Zainteresowanie Walaamem w życiu i twórczości obu tytułowych autorów miało charakter długotrwały, formujący ich światopogląd i wrażliwość zarówno religijną, jak i artystyczną. Co do tego, że znajdowali się oni w kręgu wpływu tej Tradycji, nie może być wątpliwości. W dalszej perspektywie badawczej należałoby wyjaśnić, czy stali się oni adeptami (praktykami) owego doświadczenia duchowego, z którym zetknęli się na „rosyjskim Athosie”. Odpowiedź na to pytanie wykracza jednak poza ramy tego artykułu.

---

²⁷ Zob. Г. Беловолов, *Благословение старца Варнавы*, op. cit., ss. 11–12.

Literatura

- Kuffel J., *Hezychazm Rusi Moskiewskiej. Metoda interpretacji na podstawie wybranych zabytków literatury przekładowej i oryginalnej*, Kraków, Promo, 2013, 610 ss.
- Sidor M., *Rosja i jej duchowość. Proza „pierwszej fali” emigracji rosyjskiej*, Lublin, Wyd. KUL, 2009, 222 ss.
- Беловолов Г., *Благословение старца Варнавы*, [w:] И. Шмелев, *Лето Господне. Избранные произведения*, Москва–Санкт-Петербург, Лествица-Диоптра, 1998, ss. 5–12.
- Бунин И., *Окаянные дни*, Тула, Приокское книжное изд., 1992, 220 ss.
- Дунаев М., *Православие и русская литература*, t. 3, Москва, Храм святой мученицы Татианы при МГУ, 2002, 768 ss.
- Дунаев М., *Православие и русская литература*, t. 4, Москва, Христианская литература, 2003, 784 ss.
- Зайцев Б., *Собрание сочинений*, t. 11 (dod.), *Письма 1923–1971 гг. Письма. Статьи. Воспоминания современников*, Москва, Русская книга, 2001, 510 ss.
- Ильинская Т.Б., *Художественная тональность путевых заметок Н.С. Лескова «Монашеские острова на Ладожском озере»: от комического к религиозному*, „Два века русской классики” 2020, t. 2, nr 2, ss. 228–243, [w:] https://rusklassika.ru/images/2020-2/8___.pdf [dostęp: 12.09.2023].
- Лесков Н., *Монашеские острова на Ладожском озере*, Львов, Свичадо, 2010, 180 ss.
- Лесков Н., *Очарованный странник; Павлин*, [w:] idem, *Повести и рассказы*, Москва, Государственное Изд. художественной литературы, 1959, ss. 79–269.
- Лесков Н., *Таинственные предвестия*, [w:] *Полное собрание сочинений Н.С. Лескова*, t. 7, Санкт-Петербург, Изд. А.Ф. Маркса, 1897, ss. 483–517.
- Łukaszewicz M., „Я не враг церкви, а её друг... и уверенный православный”: *церковная проблематика в публицистике Николая Лескова*, Warszawa, Wyd. UW, 2019, 532 ss.
- Макарова Е., *Творческое «паломничество» Н.С. Лескова*, [w:] *Православные духовно-нравственные идеалы и традиции – опора российского общества и государственности, Материалы XXIV Духовно-исторических чтений памяти святых равноапостольных Кирилла и Мефодия*, red. А. Носков, Томск, Изд. Томск. ЦНТИ, 2015, ss. 28–33.
- Откровенные рассказы странника духовному своему отцу*, Paris, YMCA-Press, 1948, 292 ss.

- Солоневич И., *Народная монархия*, [w:] <http://projectrussia.orthodoxy.ru/PR/nm.php> [dostęp: 12.09.2023].
- Старыгина Н., «*Монашеские острова на Ладожском озере*» Н.С. Лескова (жанр и композиция), [w:] *Жанр и композиция литературного произведения*, red. Т. Мальчуков, Петрозаводск, Петрозав. государственный университет, 1986, ss. 116–124.
- Шмелев И., *Старый Валаам*, [w:] idem, *Лето Господне. Избранные произведения*, Москва–Санкт-Петербург, Лествица-Диоптра, 1998, ss. 659–763.

References

- Belovolov G., *Blagoslovenie startsa Varnavy* [Blessing of the Elder Barnabas], [in:] I. Shmelev, *Leto Gospodne. Izbrannye proizvedeniia* [Summer of the Lord. Selected Works], Moskva–St. Petersburg, Lestvitsa-Dioptra, 1998, pp. 5–12.
- Bunin I., *Okaiannye dni* [Cursed Days], Tula, Priokskoe knizhnoe izd., 1992, 220 pp.
- Dunaev M., *Pravoslavie i russkaia literatura* [Orthodoxy and Russian Literature], vol. 3, Moskva, Hram svjatoj muchenicy Tatiany pri MGU, 2002, 768 pp.
- Dunaev M., *Pravoslavie i russkaja literatura* [Orthodoxy and Russian literature], vol. 4, Moskva, Hristianskaja literatura, 2003, 784 pp.
- Ильинская Т.В., *Hudozhestvennaja tonal'nost' putevyh zametok N.S. Leskova «Monasheskie ostrova na Ladozhskom ozere»: ot komicheskogo k religioznomu* [The Artistic Tone of N.S. Leskov's Travel Notes "Monastic Islands on Lake Ladoga": From the Comic to the Religious], "Dva veka russkoi klassiki" [Two Centuries of Russian Classics], 2020, vol. 2, no. 2, pp. 228–243. Available at: https://rusklassika.ru/images/2020-2/8___.pdf [accessed: 12.09.2023].
- Kuffel J., *Hezychazm Rusi Moskiewskiej. Metoda interpretacji na podstawie wybranych zabytków literatury przekładowej i oryginalnej* [Hesychasm of the Moscow Rus'. The Method of Interpretation on the Basis of Selected Monuments of Translated and Original Literature], Kraków, Promo, 2013, 610 pp.
- Leskov N., *Monasheskie ostrova na Ladozhskom ozere* [Monastic Islands on Lake Ladoga], L'vov, Svichado, 2010, 180 pp.
- Leskov N., *Ocharovannyi strannik* [The Enchanted Wanderer]; *Pavlin* [Pavlin], [in:] idem, *Povesti i rasskazy* [Narratives and Stories], Moskva, Gosudarstvennoe Izd. khudozhestvennoi literatury, 1959, pp. 79–269.
- Leskov N., *Tainstvennyye predvestiia* [Mysterious Foreshadowings], [in:] *Polnoe sobranie sochinnii N.S. Leskova* [The Complete Collected Works of N.S. Leskov], vol. 7, St. Petersburg, Izd. A.F. Marksa, 1897, pp. 483–517.

- Łukaszewicz M., *“Ja ne vrag tserkvi, a ee drug... i uverennyi pravoslavnyi”*: *tserkovnaia problematika v publitsistike Nikolaia Leskova* [“I am not an Enemy of the Church, but Her Friend... and Confident Orthodox”: Church Issues in Nikolai Leskov’s Publicism], Warszawa, Wyd. UW, 2019, 532 pp.
- Makarova E., *Tvorcheskoe «palomnichestvo» N.S. Leskova* [Creative “Pilgrimage” of N.S. Leskov], [in:] *Pravoslavnye dukhovno-nravstvennye idealy i traditsii – opora rossiiskogo obshchestva i gosudarstvennosti, Materialy XXIV Dukhovno-istoricheskikh chtenii pamiati sviatykh ravnoapostol’nykh Kirilla i Mefodiia* [Orthodox Spiritual and Moral Ideals and Traditions – the Backbone of Russian Society and Statehood, Proceedings of the XXIV Spiritual and Historical Readings in Memory of St. Cyril and Methodius], A. Noskov (Ed.), Tomsk, Izd. Tomsk. TsNTI, 2015, pp. 28–33.
- Otkrovennye rasskazy strannika dukhovnomu svoemu ottsu* [The Way of a Pilgrim: Candid Tales of a Wanderer to His Spiritual Father], Paris, YMCA-Press, 1948, 292 pp.
- Sidor M., *Rosja i jej duchowość. Proza „pierwszej fali” emigracji rosyjskiej* [Russia and Its Spirituality. Prose of the “First Wave” of Russian Emigration], Lublin, Wyd. KUL, 2009, 222 pp.
- Solonevich I., *Narodnaia Monarkiiia*. Available at: <http://projectrussia.orthodoxy.ru/PR/nm.php> [accessed: 12.09.2023].
- Shmelev I., *Staryi Valaam* [Old Valaam], [in:] idem, *Leto Gospodne. Izbrannye proizvedeniia* [Summer of the Lord. Selected Works], Moskva–St. Petersburg, Lestvitsa-Dioptra 1998, pp. 659–763.
- Sarygina N., *«Monasheskie ostrova na Ladozhskom ozere» N.S. Leskova (zhanr i kompozitsiia)* [“Monastic Islands on Lake Ladoga” by N.S. Leskov (Genre and Composition)], [in:] *Zhanr i kompozitsiia literaturnogo proizvedeniia* [Genre and Composition of Literary Work], T. Mal’chukov (Ed.), Petrozavodsk, Petrozav. gos. un., 1986, pp. 116–124.
- Zaitsev B., *Sobranie sochinenii* [Collected Works], vol. 11 (ext.), *Pis’ma 1923–1971 gg. Pis’ma. Stat’i. Vospominaniia sovremennikov* [Letters 1923–1971. Letters. Articles. Memories of Contemporaries], Moskva, Russkaia kniga, 2001, 510 pp.